

FATMA SULTAN TÜRBEŞİ VE ONARIMINA İLİŞKİN ÖNERİLER

Yrd. Doç. Dr. Hatice UÇAR*

Öz

Araştırma konusu yapı Balıkesir İli, Halalca Köyü'nde yer alan bir türbedir. Türbede Zağnos Paşa'nın eşi ile kızı Sitti Hatun'un mezarlarının buldukları söylenmektedir. Yapı tescilli olup harap durumdadır. Çalışmanın amacı; bu kültür mirasının gerekli bölümlerinin fotoğraflarının çekilmesi ve 1/50 ölçekli rölövelerinin çıkarılarak arşivlenmesi ile gelecek kuşaklara aktarılması için 1/50 ölçekli restorasyon projelerinin hazırlanması ve restorasyonu yönlendirecek ilke kararlarının doğru tespit edilebilmesidir Bu amaçla yazılı kaynaklardan ve yöredeki benzer mezar yapıları tespit edilmeye çalışılarak, bu yapıların mimari özelliklerini belirlemek ve bu özelliklerin ışığında restorasyonu doğru yönlendirecek verile re ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalarda türbenin Osmanlı'nın ilk dönem mezar yapısı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Halalca, Türbe, Zağnos Paşa, Fatma Sultan

THE TOMB OF FATMA SULTAN AND PRINCİPLES FOR ITS RESTORATION

Abstract

The construction, the reason of this study, is a tomb in Halalca village of Balıkesir. Although uncertain, it is said that Fatma Sultan, the elder sister of Mehmet The Conqueror, the first wife Zagnos Pasha, and her daughter, Sitti Hatun have been buried in the tomb. The construction is registered but has been in ruins. The purpose of the study is to take the photographs of required parts for archives and documentation of the construction, to prepare (rölöve) and (restitution) projects at 1/50 scale and to assess accurate resolution to guide restoration in order to deliver to posterity. Therefore, various written documents have been found as well as some other tomb constructions similar to the one subject to investigation about plan schemata, used materials and building

* Balıkesir Ü. Müh. ve Mim. Fak., Mimarlık Bölümü, Çağış Kampüsü, BALIKESİR.
hucar@balikesir.edu.tr

techniques, all enabling us to obtain the data to orientate restoration. All the data show that the construction belongs to Mehmet The Conqueror's period. It has been found polygon plan. An arched niche has been put into the southern inner wall. The walls, which have been put up using a mixture of rubble, stone and bricks and built up as supported by themselves, are ended with three rows of hedgehog eaves. It has been found from the related documents that the original construction had been covered by a dome before it was destroyed.

Keywords: Balıkesir, Halalca, Tomb ,Zağnos Paşa, Fatma Sultan

Giriş

İslam inanışının hakim olduğu coğrafyada günümüze kadar gelebilen türbe örneklerinin inşa edilmesinde Türkler etkin rol oynamıştır (Önkal,1996). Karahanlı Dönemi'nden başlayarak Osmanlı Dönemi'ne kadar süren zaman diliminde Türkler'in yaşadığı coğrafi alanlarda yer alan çok sayıda türbe yapısının varlığı bu fikri desteklemektedir. Kare formulu plan şeması uygulanarak kerpiç ve tuğla malzeme ile inşa edilen kübik formulu Karahanlı Dönemi türbeleri, Büyük Selçuklular Dönemi'nde tuğladan, zengin süslemeli cephelere sahip, kübik, silindirik veya poligonal gövdeli, üstü külah ile örtülü iki katlı yapılar haline gelmiştir (Godard,1962). Alt katta mumyalanmış ceset korunmaktadır. Üst kat ise türbeyi ziyarete gelenlerin Kuran okuduğu ve dua ettikleri mekandır.

Daha sonraki tarihi süreçte Anadolu Selçukluları'nın yaşadıkları alanlarda inşa edilen türbeler bu alanlara ait coğrafi, kültürel ve tarihi farklılıklar nedeni ile form, malzeme kullanımı ve cephe süslemesi bakımından Büyük Selçuklu Dönemi türbelerinden farklıdır. Bu dönemde inşa edilen türbeler poligonal, kübik, dilimli ve silindirik gövdeli (Arık,1969) olabildikleri gibi bu formlardan farklı olarak Anadolu Selçukluları'nın türbe mimarisine getirdiği bir yenilik olan ve Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra da yavaş yavaş uygulamadan kalkan Eyvanlı Türbe'örnekleridir (Önkal,1992). Bu yeniliklere daha sonraki tarihi süreçte Orta Anadolu'da yaşayan Eratnaoğulları zamanında birbirinden farklı tasarımlarla inşa edilen türbe yapılarının ilave oldukları gözlenmektedir. Kırşehir Aşık Paşa Türbesi, Sivas Gündük Minare, Kayseri Ali Cafer Türbesi, ve Köşk Medrese türbeleri bu dönemde yapılmış ve farklı özellikler sunan örneklerdir (Aslanapa,1977).

Ayrıca Batı Anadolu'da hüküm süren Beylikler Dönemi'nde de türbe mimarisindeki yeniliklere devam edildiği gözlenmektedir (Yetkin,1955). Osmanlı Dönemi'nde en önemli konuma ulaşan türbeler Anadolu'da bazıları hastalıkların şifa bulduğu, bazılarının ise birtakım dileklerin gerçekleşmesini sağlayan mekanlar

oldukları inancıyla geçmişte olduğu gibi günümüzde de hala ziyaret edildikleri görülmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde 13. Yüz Yıl'ın sonundan 15. Yüz Yıl'ın ortalarına kadar devam eden tarihi süreçte yaşayan Osmanlı Hanedanı'ndan ilk iki padişah eski Bizans yapılarını kendilerine türbe yapmışlardır (Eyice,1962). Bu iki padişaha ait türbe ile üçüncü padişaha ait türbe 1855 depreminde yıkılmıştır. Ayrıca Hanedan'ın çok sayıda üyesi ise daha önceden yapılmış türbelere defnedilmişlerdir (Önkal,1992). Ancak bu türbelerin çok azı günümüze kadar gelebilmiştir. Az sayıda örnek üzerinde yapılan incelemelerde farklı plan şemalarının uygulanarak inşa edildiği gözlemlendiğinden bu dönemde de türbe mimarisiyle ilgili araştırma ve yenilikler oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

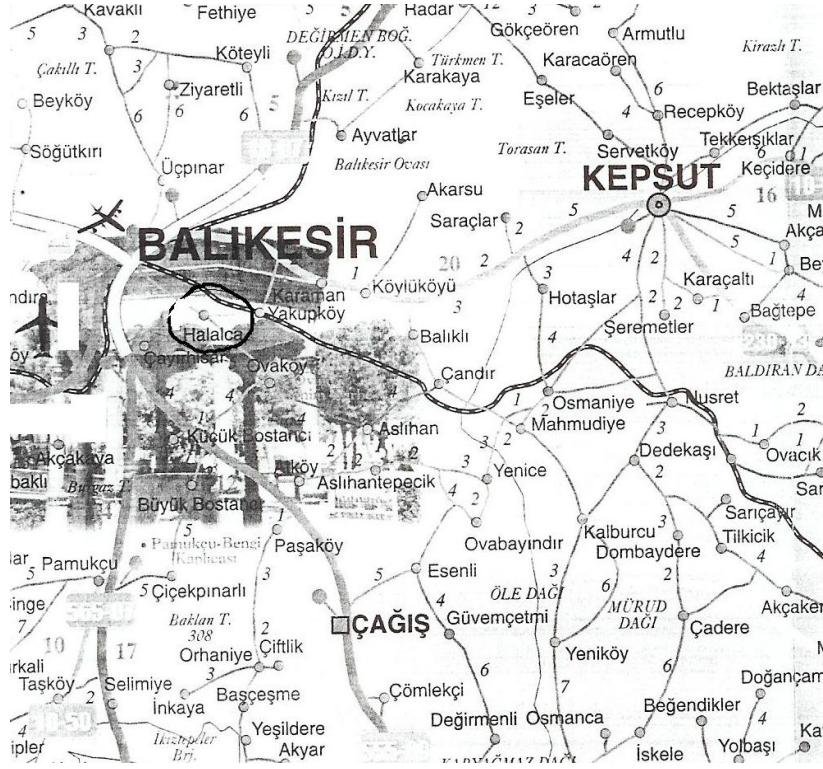
Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren 15. Yüz Yıl'ın başlarına kadar olan tarihi süreçte inşa edilen Hanedan türbelerinin günümüze kadar gelememeleri nedeniyle ancak 15. Yüz Yıl'ın ortalarına kadar tarihlenebilen türbeler araştırmacılar tarafından incelenebilmiştir. Günümüze kadar gelebilmiş ve en eskileri 14.Yüz Yıl'ın sonuna tarihlenebilen az sayıda örnek üzerinde yapılan incelemelerde farklı plan şeması uygulanarak inşa edildiği tespit edilen İlk Devir Osmanlı Dönemi'ne ait Hanedan türbelerinde de yenilikler oluşturulmaya devam edildiği gözlenmiştir. İlk Devir Osmanlı Dönemi Hanedan türbelerini Selçuklu Dönemi türbelerinden ayıran en önemli özellik mahsen katının bulunmayışdır. Kaide (Mahsen Katı), gövde ve külahtan oluşan Selçuklu Dönemi türbeleri İlk Devir Osmanlı Dönemi'nde gövde ve üst örtü olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Ayrıca bu dönem türbelerini Selçuklu türbelerinden ayıran bir başka özellik de girişin önüne bir revakın yerleştirilmiş olmasıdır. Revakın İlk Devir Osmanlı Dönemi türbelerine ilk uygulandığı örneklerden biri 14. Yüz Yıl'ın sonlarına tarihlenen Gülçiçek Hatun Türbesidir. Bu döneme ait bazı revaklı türbe örnekleri daha sonra inşa edilen türbelere revak uygulaması bakımından örnek olmuşlardır. En başarılı uygulamalar ise kübik gövdeli Hanedan türbelerinde görülen revaklar olup Osmanlı Türbe Mimarisi'nde önemli bir yere sahiptirler(Önkal,1992).

F1-Türbenin üzerine oturduğu platform

Bu makaleye konu olan yapı Balıkesir İli Merkez Halalca Köyü sınırları içinde kalan bir türbedir. Yapıda Zağnos Paşa'nın ilk eşi olan; Fatih Sultan Mehmet'in ablası ile kızı Sitti Hatun'un yattıkları (kesinlik kazanmamakla beraber söylenmektedir. Tescilli olan yapı günümüzde harap durumdadır. Çalışmada bu kültür mirasımızın rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanarak, yapının özgün halinin tespit edilmesi ve günümüzdeki durumunun belgelenmesine çalışılmıştır. Ayrıca yapının özgün haline sadık kalınarak restorasyonunun yapılması ve gelecek kuşaklara aktarılması için restorasyon ilke kararlarının doğru olarak tespit edilmesi de hedeflenmiştir. Bu amaçla yazılı kaynaklarda ve yapının mahallinde tetkikler yapılmıştır. Ayrıca yörede günümüze kadar gelebilmiş mezar yapılarında da çok yönlü araştırmalar yapılarak (Paşa Sultan Türbesi, Barak Baba Türbesi ve Hamza Bey Türbesi), Fatma Sultan Türbesi ile benzer malzeme, yapım tekniği ve benzer plan şeması ile cephe biçimi kullanılarak inşa edilmiş mezar yapıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapının restorasyonunun yapılabilmesi amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığından kazı izni alınarak Balıkesir İli Müze Müdürlüğü elemanları ile birlikte yapının iç mekanında ve dış çevresinde temizlik kazısı yapılmıştır. Bu kazı sonunda iç mekanın taban döşemesi ile iç mekanda yer

alan iki mezar açığa çıkarılmıştır. Yapının dışında, beden duvarlarının çevresinde yapılan temizlik kazısı sonunda ise türbenin üzerine oturtulduğu basamaklı eski bir taş platform açığa çıkarılmıştır (Foto 1).

Harita 1- Balıkesir ve köyleri

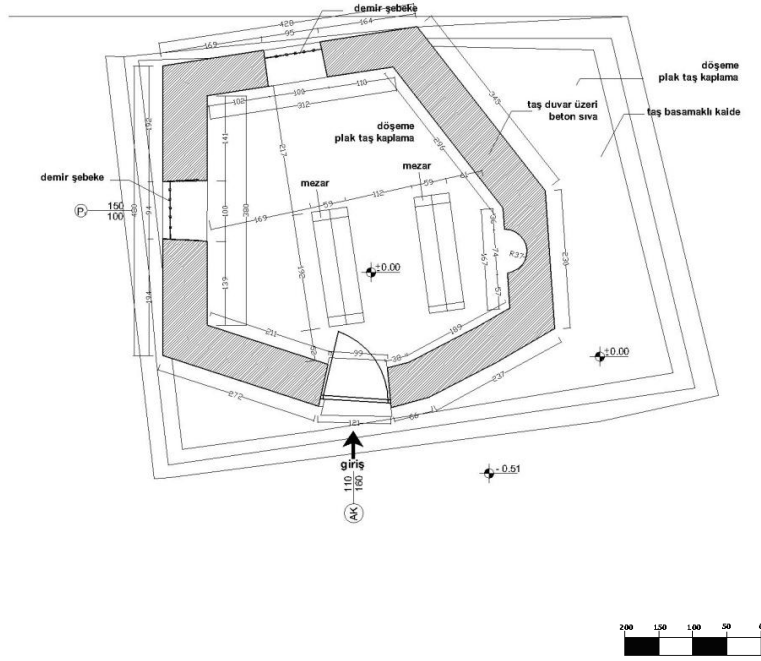
Türbenin coğrafi yeri

Yörede Fatma Sultan Türbesi olarak anılan yapı; Balıkesir İli, Merkez, Halalca Köyü, Karatarla Mevkisindedir. 39 pafta, 1447 parsel numaralı yerde, 659,20 metrekare yüzölçümlü, hazine adına kayıtlı taşınmaz üzerinde yer alır. Yapı Halalca Köyü'nün güney doğusunda ve köye 1km. mesafede düz bir arazinin üzerinde konumlanmıştır. İlk Devir Osmanlı Dönemi Hanedan ve mensuplarına ait türbeler gibi bu yapı da oldukça sade ve mütevazı ölçülere sahip masif görünümlü bir yapıdır.

Üzerinde kitabesi bulunmadığı için inşaat tarihi, inşa eden ve yaptıran hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yapı Bursa Kültür ve Tabiat

Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 23.11.1991 tarih ve 2134 sayılı kararı ile tescil edilmiştir (Harita 1).

MEKANSAL ÖRGÜTLENME

Plan şeması

Yapı tek mekanlıdır. Basık kemerli, alçak ve tek kanatlı bir kapı açıklığından doğrudan mezar odasına girilir (Foto.1). İç mekan ilk bakışta dörtgen bir mekan olarak algılanır. Dışardan bakıldığında da dörtgen planlı kübik bir yapı olduğu gözlemlenen türbenin yapılan rölöve ölçümleri ve çizimleri sonunda dörtgen planlı olmadığı, her kenarı birbirinden farklı uzunlukta olan bir çokgen plan şemasına sahip olduğu tespit edilmiştir (Çiz.1). Türbede metfun olan şahsın Fatih Sultan Mehmed'in halası, ablası veya kızı mı olduğu konusu henüz kesinlik kazanmamış olmakla birlikte Fatma Sultan ve kızı Sitti Hatun İlk Devir Osmanlı Hanedanı mensuplarıdır. İlk Devir Osmanlı Hanedan ve mensuplarına ait türbelerin günümüze kadar gelememeleri nedeniyle bu devire ait türbeler hakkında bilgi edinilmesi kısıtlıdır. Bu devire ait günümüze kadar gelebilen ve en eskisi 14. Yüz

Yıl'ın sonlarına tarihlenen az sayıda türbede yapılan araştırmalarda beş ayrı plan şemasının uygulandığı tespit edilmiştir (Önkal,1992). Kare planlılar, poligonal planlılar, açık türbeler, v.b. Selçuklu türbelerinin tamamında görülen cenazelik katı İlk Devir Osmanlı Hanedan ve mensuplarına ait türbelerde (Çelebi Mehmet'e ait Yeşil Türbe hariç) yoktur. Çoğunlukla dörtgen planlı ve Kübik gövdeli İlk Devir Osmanlı Hanedan ve mensuplarına ait türbeler oldukça sade ve mütevazi yapılarıdır. Araştırma konusu Fatma Sultan Türbesi'nin orjinalinde üzerine oturtulduğu basamaklı taş platform, başka eski bir yapıya aittir (Foto.1). Bu platforma ait bir blok taş üzerinde rastlanılan kazıma stilize haç motifi platformun tarihlendirmesine ışık tutmaktadır. Osmanlı'nın İlk Devir Hanedanı'nın çok sayıda mensubunun da daha önceden yapılmış eski türbe yapılarına gömülmüş olmaları Fatma Sultan Türbesi'nin de orjinalinde böyle bir eski yapının taş platformu üzerine oturtulduğuna ve daha sonraki dönemlerde onarımlar geçirerek günümüze kadar gelebildiğine işaret etmektedir. Yapının birbirine bitişik iki duvarının her birinde yer alan birer basık kemerli pencere boşluğu ile iç mekan aydınlanmıştır (Foto.2). Pencerelerden biri kapı boşluğunun karşına giriş aksına yerleştirilmiştir. Diğer pencerenin karşısına da kemerli bir mihrap nişi yerleştirilerek iç mekanda duvarların masif etkisi giderilmeye çalışılmıştır (Foto.3).

F2- Türbenin pencereli beden duvarları

Türbeyi sınırlayan çokgen şemanın kenarları, üzerine mihrap nişi yerleştirilen duvar ile mihrabın sağında yer alan duvar hariç diğer kenarlar birbirlerine yakın uzunlukta dırlar. Mihrap nişinin yerleştirildiği duvar çokgen planın en kısa kenarıdır. Mihrap duvarı ile sağında yer alan duvarın türbeyi sınırlayan diğer duvarlardan uzunluk olarak çok farklı olmaları, diğer duvarların uzunluklarının birbirine yakın ölçüde olmaları, rölöve planı incelendiğinde de görüleceği gibi türbenin dışında mihrap duvarı ile bu duvarın sağında ve solunda bulunan iki duvarın önünde platformun oldukça geniş bırakılması bu duvarların türbenin sonradan geçirdiği bir onarım sırasında oluşturulduğuna işaret etmektedir. Bu duvarlardaki duvar örgüsü ve taşların boyutlarındaki farklılık da onarım fikrini desteklemektedir. Türbenin beden duvarlarının tamamının örgüsünde başka yapılara ait taşların çokça kullanılmış olması ve duvarlarda farklı bölümlerde farklı içerikli sıvaların yer alması ise yapının farklı dönemlerde tamirat geçirdiğini göstermektedir.

F3- İç mekanda mihrap

Yapının günümüzde sahip olduğu bu poligonal plan şemasının özgün plan şeması mı yoksa yapının farklı dönemlerde geçirdiği onarımlar sırasında mı oluşturulduğunun beden duvarlarının temelleri çevresinde yapılacak bir kazı ile araştırılması gerekmektedir. Çünkü İlk Devir Osmanlı Dönemi Hanedan ve mensuplarına ait türbelerde poligonal plan şemasının uygulandığı görülmekle birlikte yaygın olarak dörtgen plan şemasının da uygulandığı bilinmektedir.

İlk Devir Osmanlı Hanedan türbelerinde değişik yönlerde tasarlanan ve iç mekana girişi sağlayan basık kemerli sade bir kapı boşluğu bu türbede aynı özelliklerde batı duvarında tasarlanmıştır (Foto.4). İç mekanın dışarıya ile irtibatını sağlayan iki adet penceresinden biri doğuya, diğeri ise kuzeye yönlendirilmiştir. Yine İlk Devir Osmanlı Hanedan türbelerinin iç mekanında görülen mihrap bu yapıda güney duvarına yerleştirilen kemerli, yalın bir niş şeklinde olup mihrap işlevini sürdürüp sürdürmediği bilinmemektedir. Türbenin zemini orjinalinde iç mekanda taştır. Ancak sonradan çimento harçlı şap kaplandığı yapılan temizlik kazısı sonunda tespit edilmiştir. Açığa çıkarılan mezarlardan mihrabın önünde yer alan orijinal kaplamasıyla günümüze kadar gelebilmişse de diğerrinin mezar kaplaması yoktur ve sınırları da tespit edilememektedir. Mezarın yerinde olup olmadığı ancak daha derin bir kazı ile tespit edilebilecektir

Türbenin dışında, giriş kapısının önünde biri 70x70cm. ebadında, diğeri 41x90cm ebadında ve yükseklikleri 12cm olan düzgün yüzeyli, merdiven basamağı olarak kullanıldığı düşünülen iki adet blok taş, toprağa yarı gömülü konumda yer alır. Bu taş basamakların varlığı, özgününde türbeye iki veya üç basamaktan oluşan bir taş merdivenden çıkılarak ulaşılabildiğine işaret etmektedir.

F4- Türbenin giriş cephesi

Cepheler

Rölöve çizimleri incelendiğinde de görüleceği gibi türbenin iç mekanına batı yönüne açılan alçak, basık kemerli bir kapı boşluğuna yerleştirilen tek kanatlı, ahşap bir kapıdan girilmektedir. Özgün kapı günümüze kadar gelememiştir. Mevcut kapı ise işlevini yitirmiş güçlüğüle açılıp kapatılmaktadır (Foto.4). Biri yapının doğu beden duvarında, giriş aksı üzerinde diğeri ise kuzey beden duvarında yer alan toplam iki adet basık kemerli dikdörtgen formlu pencere boşluğu yapının iç mekanının aydınlanmasını sağlamaktadır (Foto.3). Bu pencerelerden biri demir şebekeli olup demir şebeke günümüzde oldukça paslıdır (Çiz.2). Ancak pencere boşluklarında yapılan incelemede ahşap doğrama kalıntısına ve izine rastlanmamıştır. Ayrıca giriş kapısı ile iki pencere boşluğunun üzerinde, bir sıra harman tuğlasından oluşturulmuş birer basık kemer sadece yapının dış cephe yüzeyinde yer alır (Foto.5). Bu üç kemerin ortasında yer alan kilit taşının ebatları, alt kenarı 4cm, üst kenarı 10cm, yüksekliği ise 18cm'dir. Bu üç adet kemer İlk Devir Osmanlı Hanedan ve mensuplarına ait türbelerde olduğu gibi bu yapının da yonu taş örgülü, masif bir etki yaratan dış cephe duvarlarını süsleyen başlıca öğelerdir.

F5-Kapı ve pencere üzerinde yer alan basık kemer

F6-Kirpi saçaklar

Ayrıca İlk Devir Osmanlı Dönemi Hanedan ve mensuplarına ait türbelerin cephe süsleme öğelerinden biri olan ve beden duvarlarını saçaklarda sonlandırma işlevini yüklenen tuğladan örülmüş kirpi saçakların bu yapıda da yerini aldıkları gözlenmektedir. Türbenin beden duvarlarını saçaklarda çepeçevre dolanan, alt ve üst sırada uzunluğu 30cm, genişliği 21,5cm, yüksekliği 4cm ebatlarında; orta sırada ise uzunluğu 22cm, genişliği 10cm ve yüksekliği yine 4cm olan üç sıra tuğlanın bir biri üzerinden dışarıya taşırılarak testere dişi oluşturacak şekilde yerleştirilmesi ile meydana getirilen kirpi saçaklar türbenin masif görümlü cephelerini süsleyen diğer öğedir (Foto.6). Yapının özgün çatı ve kaplaması günümüze kadar gelememiştir. Ancak yapının çevresinde ve içinde yapılan temizlik kazısı sırasında elde ettiğimiz kiremit parçaları ile yazılı kaynaklarda ulaştığımız aynı döneme ait türbe yapısı fotoğrafında (Foto.7) yaptığımız incelemeler de o döneme ait türbelerin çatısının hussi kiremitle kaplandığı tespit edilmiştir (Ayverdi,1966).

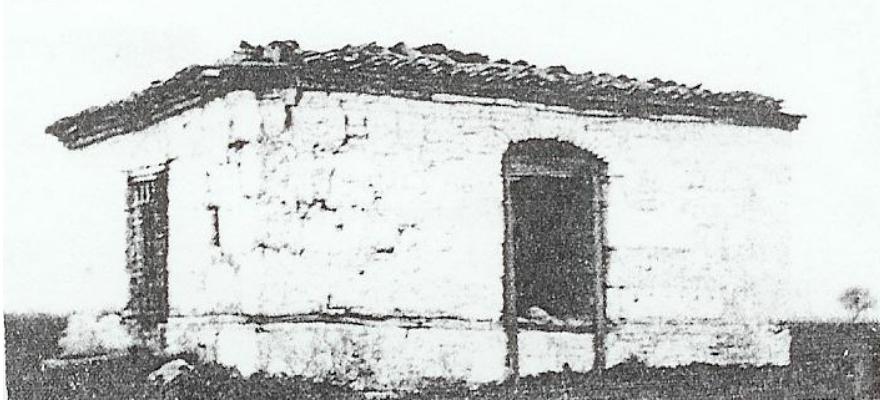
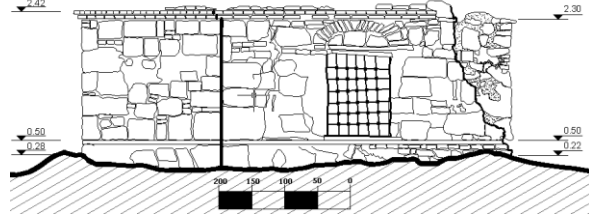
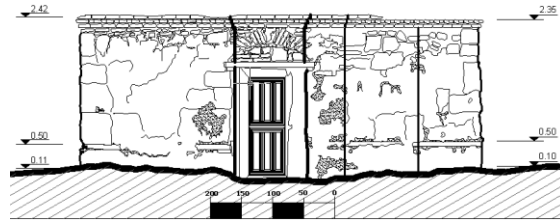

Foto 7.Fatma Sultan Türbesi'nin görünüşü (1989)

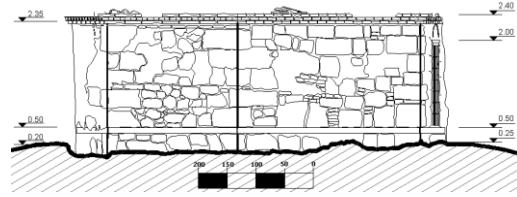
Yapının dışarıdan bakıldığında yarattığı oldukça mütevazı ve masif etki doğu ve kuzey cephesinde yer alan, üstte bir sıra harman tuğla ile örülmüş basık kemerle sonlanan dikdörtgen formlu birer pencere ve batı cephesinde yer alan yine harman tuğladan bir basık kemerle sonlanmış alçak, tek kanatlı kapı ile giderilmeye çalışılmıştır (Çizim 2). Yapının güney cephesinde ise İlk Devir Osmanlı Hanedan türbelerinin en belirgin özelliği olan mütevazı, masif, alçak ve kübik yapı etkisi belirgin olarak hissedilmektedir. Ayrıca türbeye dışardan bakıldığında pencere boşluğunun başlangıç kotuna yerleştirilen ve yapının bütün cephelerini aynı kotta dolanan ahşap hatıl ile beden duvarlarını saçaklarda sonlandıran ve bütün cephelerde yine dolanan tuğladan kirpi saçklar ve türbenin üzerine oturtulduğu basamaklı taş platform cephelerde hem yatay bir etki yaratmakta hemde cephelerdeki ağır masif etki ile düşey etkiyi hafifletmektedirler. Bir yazılı kaynakta yapılan araştırmada karşılaştığımız 1989 Yılı'na ait bir fotoğrafta yapının sonradan geçirdiği bir tamirat sırasında alaturka kiremitle kaplı bir beşik çatı ile sonradan örtüldüğü görülmektedir. Aynı kaynak 1925 Yılı'nda bu yapının kubbe ile örtülü olduğunu belirtmektedir(Eren,1994). Türbenin günümüzde çatısı yoktur.

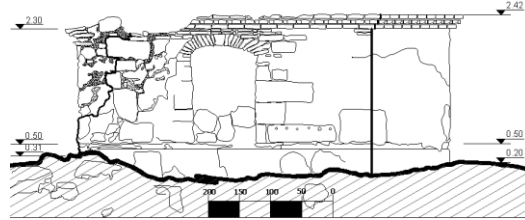
BATI CEPHESİ

DOGU CEPHESİ

KUZEY CEPHESİ

GÜNEY CEPHESİ

Çizim 2. Fatma Sultan Türbesi'ne ait cephe rölövesi

Duvarlar

Yapı kargirdir. Yapıyı sınırlayan beden duvarlarının köşeleri, her iki pencere boşluğunu sınırlayan düşey kenarlar ve kapı boşluğunun düşey kenarları düzgün kesme taş, duvarların diğer bölümleri ise çoğunlukla İlk Devir Osmanlı Hanedan türbelerinde olduğu gibi kaba yonu taşlardan örülmüştür (Çizim 3). Ancak aralarda az sayıda olmak üzere yer yer harman tuğlası kullanıldığı da gözlenmektedir. Duvarlarda yonu taşlar arasında az sayıda da olsa harman tuğla kullanılması yine

İlk Devir Osmanlı Hanedan türbelerinin özelliklerindedir. Ancak beden duvarlarının köşeleri ile pencere ve kapı boşluğunun düşey kenarlarında yer alan düzgün kesme taşlar ile beden duvarlarının bazı bölümünde bağlayıcı olarak çimento ve kum karışımı harç, bazı bölümlerinde ise saman katıksız çamur harcı kullanılmıştır. İç mekan yüzeylerinde çoğunlukla saman katıklı çamur harcı kullanılması, bazı bölümlerinde de çimento kum karışımı harç ve saman katıksız çamur harcının bağlayıcı olarak kullanılması şeklindeki farklı bağlayıcıların beden duvarlarının iç ve dış yüzeylerinde yer alması; bu türbenin farklı zamanlarda onarımlar geçirdiğine işaret etmektedir. İlk Devir Osmanlı Dönemi Hanedan türbelerinde bağlayıcı malzeme olarak kullanılan kum ve kireç karışımının duvarlarda olup olmadığının, duvar yüzeylerinde de yine aynı dönemde uygulanan kireç badananın(Önkal,1992) ve yapıda özgün duvar bölümünün bulunup bulunmadığının tespit edilmesi için duvarlarda sıva raspası yapılması gerekmektedir.

Ayrıca türbenin beden duvarlarında biri pencere boşluğunun başladığı kotta, diğeri pencere yüksekliğinin bittiği kotta olmak üzere iki sıra 8cm yükseklik ve 10cm genişlikte ahşap hatıl dolaştırılmıştır. Bu ahşap iki sıra hatıldan pencere boşluğunun hemen altında yer alan yapının beden duvarlarının iç mekan yüzeyini ve dış cephe yüzeylerini aynı kotta dolaştığı, pencere nin basık kemerinin hemen üzerinde yer alan hatılın ise sadece beden duvarlarının iç mekan yüzeylerinde aynı kotta dolaştırıldığı görülür. Türbenin beden duvarları iç mekanda ve dış cephelerde incelendiğinde de görüleceği gibi başka yapılara ait taşların bu yapıda bol miktarda kullanıldığı gözlenmektedir. Ayrıca rölöve planı incelendiğinde de görüleceği gibi farklı duvarlarda konumlanan pencere ve kapı boşluğunun düşey kenarlarında ölçülen duvar kalınlıklarının birbirinden farklı oldukları tespit edilmiştir. Bu farklı kalınlık duvarların bu bölümlerde değişik zamanlarda onarım geçirdiğine işaret etmektedir.

Tavan örtüsü

Yöre halkı ile yapılan bire bir görüşmeler ve yazılı kaynaklarda yapılan araştırmalardan, yapının tavan örtüsünün bir kubbe ile örtülü olduğu bilinmektedir. Bir yazılı kaynakta yer alan “Fatma Sultan ve kerimesi bir kubbenin altında metfundurlar.” ibaresinin varlığı bu görüşü doğrulamaktadır (Süreyya; Mutaf 1996). Ancak yapının özgün tavan örtüsü günümüze kadar gelememiştir. Osmanlıların ilk devirden itibaren kubbeyi yapılarının vazgeçilmez bir ögesi olarak gördüğü ve bu örtü tipini yeni araştırmalar ve denemelerle geliştirerek bütün

yapılarında kullandıkları bilinmektedir. “Türbe yapılarında da uygulanan bu örtü şeklinin kasnak kullanılmadan kubbenin beden duvarlarına doğrudan oturtulduğu örneklerin mevcut olması (Hatuniye ve Saraylılar türbeleri)” (Önkal,1992) araştırma konusu bu türbede de kubbenin doğrudan kirpi saçağın arka bölümünde beden duvarlarına oturtulduğuna işaret etmektedir.

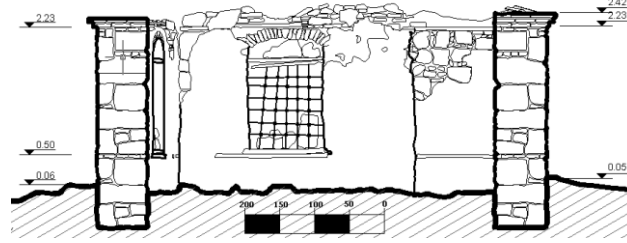
İlk Devir Osmanlı Hanedan türbelerinde Selçuklu türbe geleneğinin bir süre daha devam ettirilmek istendiği az sayıda örnekte karşılaşılan ve yine doğrudan beden duvarına oturtulan ehrami külahın varlığından anlaşılmaktadır (Önkal, 1992). Her iki örtü şeklinde de dıştan kaplama malzemesi oluklu kiremittir. Ancak yapının mahalinde yapılan kazıda ele geçen buluntular ve yazılı bir kaynakta yer alan ve aynı yörede, aynı döneme ait başka bir türbe yapısının çatısında bulunan hussi kiremitin varlığı bu döneme ait bazı türbe yapılarında oluklu kiremit yerine hussi kiremitin de kullanıldığına işaret etmektedir. Fatma Sultan Türbesi'nin iç mekanında beden duvarlarının saçak kotunda yer alan ve beden duvarlarını iç mekanda aynı kotta dolanan 8x10cm ölçülerinde ahşap hatılın türbenin iç mekana bakan yüzeyi yer yer aynı ebatta dairesel formlu delikler ile süslenmiştir.

Türbenin restorasyonunu yönlendirecek olan verilere ulaşmak amacıyla: çevrede ve yörede detaylı araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan aynı döneme ait olduğu yapım tekniğinden, kullanılan malzemelerden, yapı kitlesinin biçiminden anlaşılan ve yazılı kaynaklardan tespit edilen Hamza Bey Türbesi'ne ulaşılabilmektedir (Foto. 8). Türbe Bursa'nın Kemalpaşa İlçesi'ndedir. Bu türbenin tavanı bir kasnaksız kubbe ile örtülmüş ve kubbenin üzeri dışarıdan hussi kubbe kiremitleri ile kaplanmıştır(Ayverdi,1974). Fatma Sultan Türbesi'nin tavan örtüsünün de özgününde Hamza Bey Türbesi'nin tavan örtüsünü oluşturan kubbeden olduğu ve üzerinin de yine bu türbenin kubbesini dışarıdan kaplayan hussi kiremitler ile kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Fatma Sultan Türbesi'nin mahalinde ele geçen kiremit parçaları Hamza Bey Türbesi'nin kubbesinde yer alan hussi kubbe kiremitlerine benzemesi bu fikri desteklemektedir. Hussi kiremit kalıntıları ile her iki türbenin duvar örgüsünde,sıvasında ve tavan örtüsünde aynı malzemelerin kullanılması ve yapım sisteminin benzerliği bu iki türbenin aynı dönemde ve aynı mimari özelliklerde yapıldığına işaret etmektedir.

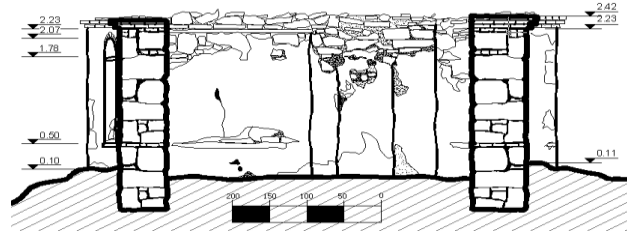

Foto.8 Bursa-Mustafa Kemal Paşa'da Hamza Bey Türbesi.

Yapının tavan örtüsünün yıkılması ve enkazının türbenin iç mekanında birikmesi nedeniyle türbenin iç mekan yüksekliği hakkında net bir bilgi verilememektedir. Ayrıca, pencere denizliklerinin türbenin taban döşemesinden yüksekliği, iç mekanın taban döşemesinin malzemesi ile özgün kotunun tespit edilmesi, iç mekanda yer aldığı söylenen, iki mezarın da açığa çıkarılması amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığında kazı izni talep edilmiştir. İlk Devir Osmanlı Dönemi Hanedan türbelerinin iç mekanında yer alan mihrap bu türbede güney duvarındadır. Bu mihrap nişi, pencereler ve giriş kapısı ile birlikte iç mekanda hakim olan masif etkiyi hafifletmektedir (Foto.2).

A-A KESİTİ (RÖLÖVE)

B-B KESİTİ (RÖLÖVE)

Çizim 3. F atma Sultan Türbesine ait kesit rölöveleri

Türbenin günümüzdeki konumu

Halalca Köyü yakınında, Ova Köy yolu kenarında, düz bir arazinin içinde oluşmuş bir tümseğin üzerinde yer alır. Türbenin tavanı çökmüş, beden duvarları dışarıdan bir kirpi saçakla sonlandırılmıştır. Kirpi saçakların bazı bölümlerde tuğlalar dökülmüştür. Sonradan badana yapıldığı anlaşılan dış cephelerde badana eriyerek duvarların bazı bölümlerinde parçalar halinde kalmıştır.

Giriş kapısının çıtalı ahşap kapı kanadı ise işlevini yitirmiş, zorlukla açılıp kapatılabilmektedir. Türbenin iç mekanında yer aldığı söylenen iki adet mezar ile iç mekanın taban döşemesi iç mekanda yapılan temizlik kazısı ile açığa çıkarılmıştır. İç mekanda, duvar yüzeylerinde sıvalar tamamen dökülmüş, bazı bölümlerinde parçalar halinde kalmıştır(Foto.3). Duvarların iç ve dış yüzeylerinde yapılan incelemelerde karşılaşılan farklı malzeme karışımından oluşturulduğu görülen bağlayıcılar, sıvalar ve farklı taş duvar örgüsünden oluşan bölümlerin varlığı türbenin farklı dönemlerde onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Bir onarım

sırasında ise; türbenin tavan örtüsünün beşik çatı ile örtüldüğü yazılı kaynaklarda yer alan fotoğraflarından anlaşılmaktadır (Eren,1994).

Türbeye ulaşımı sağladığı düşünülen taş merdiven günümüzde işlevini yitirmiş basamakları yerlerinden oynamıştır. Birisi rıht yüksekliği tamamen toprağa gömülü sadece üst yüzeyi dışardan görülmektedir. Diğeri ise giriş kapısına yakın mesafede duran bir düzgün yüzeyli blok taştır. Türbenin beden duvarlarının bazı bölümlerinde cephe yüksekliği boyunca geniş çatlaklar yer alır. Bazı bölümlerde ise ara çatlakların oluştuğu görülür. Ayrıca kapı ve pencere boşluklarını sınırlayan düşey kenarlarda eğilmelerin oluştuğu, bazı duvarların ise birbirlerinden ayrıldıkları, dış cephede köşelerden bir tanesinde köşe taşlarının koparak etrafa dağıldıkları görülür (Foto.7). Kısaca duvarlar taşıyıcı niteliklerini yitirmiştir. Türbenin iç mekanında biri pencere boşluğunun başladığı kot olan denizliğin altında, diğeri ise pencere boşluğunun üzerinde konumlanan basık kemerin üstünde olmak üzere iki adet ahşap hatıl türbenin beden duvarlarını dolaşır. Türbenin iç mekanında, giriş kapısının sol yanında yer alan köşe; define arayıcıları tarafından kazınarak temeller açığa çıkarılmıştır. Bu çukurda yapılan ölçümlerde, temel derinliği ile pencere denizliği arasındaki mesafenin 1.14m. olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca iç mekanda pencere nişinde mezarların parçalanmış başucu taşlarının muhafaza edildiği görülür (Foto3).

Eski bir Anadolu geleneği olan türbe ziyareti ve dilek dileme eyleminin günümüzde bu türbede devam ettirildiği iç mekanda görülen mum ve yanmış kibrit kalıntıları ile türbeye yakın köylerde yaşayan sakinlerle yapılan bire bir görüşmelerden bilinmektedir. Yöre halkı günümüzde de her Cuma akşamı bu türbeyi ziyaret ederek mum yakmakta ve dilek dilemektedirler.

F9- Türbenin üzerine oturtulduğu basamaklı platform

Türbe; günümüzde acilen onarılmayı bekleyen önemli bir kültür mirasımız olup harabe görünümündedir. Yapının özgün haline bağlı kalınarak restorasyonunun yapılabilmesi amacıyla iç mekanda ve beden duvarlarının dış çevresinde yapılan kazı sonunda ele geçen buluntulardan ve yazılı bir kaynakta rastlanılan bir fotoğrafın varlığından, türbenin özgününde bir kubbe ile örtülü olduğu süreç içerisinde bu kubbenin yıkılmasından sonra yapının tavanının kiremit kaplı bir ahşap çatı ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı kazı sonunda türbenin üzerine oturtulduğu başka bir mezar yapısına ait taş platform ile iç mekânın taban döşemesi ve iki mezar açığa çıkarılmıştır (Foto.1, Foto.9). Ayrıca giriş kapısında yer alan ve eşik olarak işlevlendirilen tek parça bir blok taş tamamen açığa çıkarılmıştır. Bu blok taşta yapılan incelemede, taşın ön yüzünün iki düşey kenarına yakın bölümünde birer kazıma stilize haç motifinin yer aldığı tespit edilmiştir. Beden duvarlarında yapılan incelemede de mermerden mimari parçaların duvar örgüsünde yer aldığı tespit edilmiştir.

Çevre köylerde yaşayan sakinlerle yapılan birebir görüşmelerde türbeye 1km.- 1.5km. mesafede bir Roma veya Bizans yerleşmesi olduğu belirtilmiştir. Türbe ve çevresindeki arazinin Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemi'nde mezarlık alanı olarak kullanıldığı ve daha sonra terk edildiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren tarım alanı olarak kullanılan bu arazinin işlenmesi sırasında

ele geçen buluntular bu arazinin mezarlık alanı olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Türbenin üzerine oturtulduğu üç basamaklı taş platformun Roma ve Bizans dönemlerinde mezar yapılarının temellerinde kullanıldığı bilinmektedir.

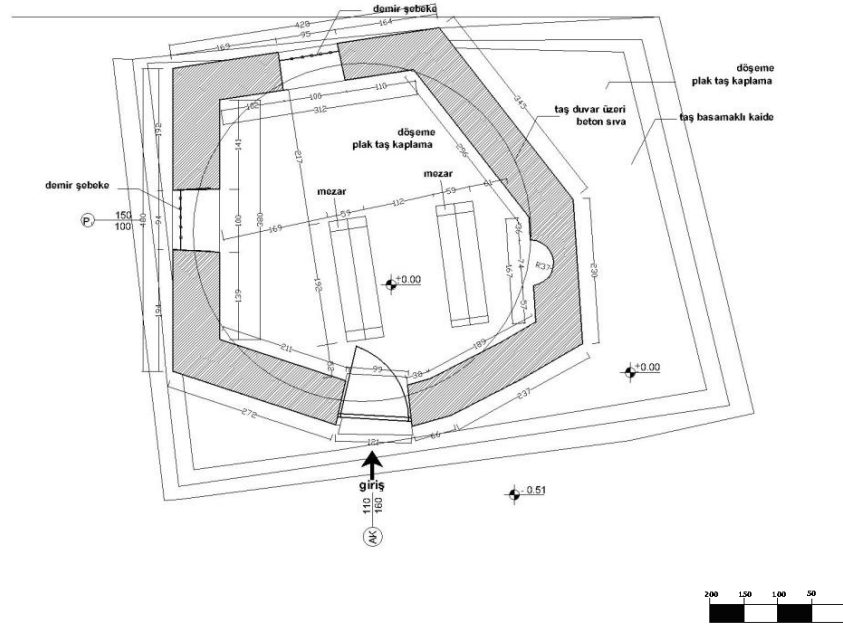
Özellikle türbenin, üzerinde kazıma stilize haç motifi bulunan tek parça blok taş eşiği Bizans Dönemi lentosudur (Foto.8). Ayrıca beden duvarlarında rastladığımız mermer mimari parçalar Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Yapılan temizlik kazısı sonunda ele geçen bu veriler ışığında, türbenin yerinde önceden Roma veya Bizans Dönemi'ne ait bir mezar yapısı olduğu, Osmanlı Dönemi'nde türbenin önceden yıkılan bu mezar yapısının taş platformu üzerine, mezarın etrafa dağılan malzemeleri de kullanılarak inşa edildiğine işaret etmektedir. İç mekanda yapılan temizlik kazısı sonunda iç mekânın özgün taban döşemesinin üzerine sonradan beton şap atıldı tespit edilmiştir (Foto 11, 12 ve 13). Açığa çıkarılan iki mezardan mihrabın önünde yer alanın sağlam olduğu, ikinci mezarın ise defneciler tarafından tahrip edilerek sınırlarının bile belli olmadığı tespit edilmiştir. Sağlam olan mezar taban döşemesinden 40cm yüksekliktedir. Baş ucu ve ayak ucunda birer üçgen formulu taşbulunur. Mezarın üst yüzeyi ise beton harç ve harman tuğla ile kaplanmıştır. Mezarların sandukaları görülmemektedir. Türbenin geçirdiği bir onarım sırasında sandukaların kapatıldığı düşünülmektedir.

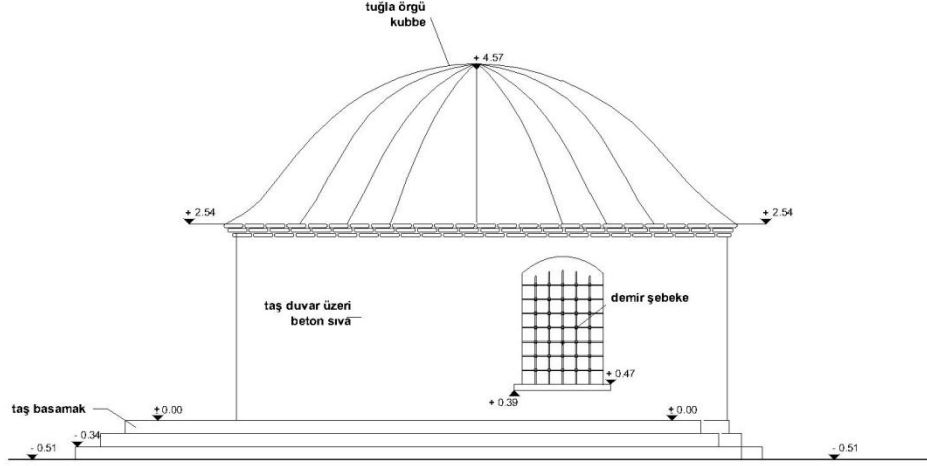
F10-Eşik taşında işli stilize haç motifi

Söz konusu türbenin aslına uygun olarak onarılabilmesi için 10 sayılı ilke kararının B bendi gereği esaslı onarım yapılması gerektiğinden rölöve ve restorasyon projesinin hazırlanarak; Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kuruluna sunulması gerekmektedir. Fatma Sultan Türbesi Plan ve Kesit Restorasyon çalışması gerçekleştirilmiştir.

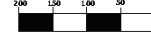
Söz konusu Fatma Sultan Türbesi'nde yapılacak restorasyon çalışmaları için gerekli görülen; hasar ve hasarları oluşturan kaynakların tespiti amacıyla yerinde yapılan incelemeler sonunda restorasyon çalışmaları sırasında uygulanması zorunlu görülen imalatlar aşağıda verilmiştir:

PLAN (RESTORASYON)

BATI CEPHESİ

Çizim 4- Fatma Sultan Türbesi'ne ait plan ve kesit restorasyonları

1. Öncelikle yapının temellerinin teknik özellikleri ile günümüzdeki konumunun müdahale gerektirip gerektirmediğinin belirlenebilmesi için; sorumluluk alanı içinde kaldığı Bursa Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan sondaj izninin alınması,

2- Tamamen yıkılan tavan örtüsü enkazı; türbenin iç mekanında biriktiği için; yazılı kaynaklarda yer alan kayıtlarda belirtilen, türbenin iç mekanında yan yana; yer alan iki adet mezarın yeri ve konumları; üzerlerinde biriken tavan örtüsü enkazı nedeniyle günümüzde belli olmadığından, biriken bu enkazların temizlenerek türbenin taban döşemesi ile mezarların açığa çıkarılması ve mezarlara yapılması gereken müdahale biçiminin belirlenmesi için zorunlu görülen kazı izninin ilgili kuruldan alınması,

3- Bütün duvarlarda yer alan çatlak ve ayrılmaların belirlenebilmesi için; türbenin iç mekanında, duvarlarda bölümler halinde kalan, oldukça yıpranmış sıva parçalarının da raspa ile kaldırılması ve raspa sonunda ortaya çıkacak olan duruma göre; yıkılacak ve bırakılacak duvar veya duvar bölümlerinin belirlenmesi,

Türbenin doğu duvarının; sağ ve sol köşelerinde ciddi ayrılmalar olduğu, . Ayrıca aynı duvarın dış yüzeyinde; kirpi saçaklardan başlayan ve pencere denizliğinin altında yer alan ahşap hatıla kadar düşeyde devam eden derin bir çatlak oluştuğu ve üzerinde birer pencerenin yer aldığı birbirine bitişik kuzey ve

doğu duvarının ortak köşesi yıkılarak taşların bir birlerinden ayrılıp yakın çevreye yayıldığı görülmektedir. Bu nedenlerle taşıyıcı niteliklerini yitiren, birbirlerine bitişik bu iki duvarın yıkılarak aynı teknikte yeniden inşa edilmesi,

4- Türbenin iç mekanında, biri pencere boşluğunun başladığı kot olan denizliğin altında, diğeri ise pencere boşluğunun üzerinde yer alan, tuğladan örölmüş basık kemerin üstünde olmak üzere; türbenin beden duvarlarını çepe çevre dolanan, 8cm genişlik ve 10cm yükseklikteki iki adet ahşap hatılın; türbenin tavanının açık olmasından kaynaklanan; yağmur, kar ve rüzgarın aşındırıcı etkileri nedeniyle işlevlerini yitirdikleri tespit edildiğinden yenilenmeleri,

5- Saçaklarda yer alan üç sıra kirpi saçak yer yer döküldüğünden; bu kirpi saçakların aynı malzeme ile aslına sadık kalınarak yenilenmesi,

6- Türbenin iç mekanında; giriş kapısının sağ yanında yer alan güney duvarında da taban döşemesine kadar devam eden kemerli duvar nişinde (mihrap nişi) duvarın kemer ile saçak kotu arasında kalan bölümü yıkıldığından ve aynı duvarın dış cephesinde de, düşeyde büyüyen çatlak oluştuğundan, taşıyıcı özelliğini yitiren bu duvarın yıkılarak aynı teknikte yeniden örölmesi,

7- Giriş kapısının yer aldığı batı duvarının sağ ve sol köşelerine yakın bölümlerinde duvardan birkaç taşın kopması ve bazı bölümlerinde düşey çatlaklar oluşması nedeniyle bu duvarında yıkılarak aynı teknikte yeniden örölmesi,

8- Giriş kapısının ise sürekli dış etkenlere maruz kalmasından kaynaklanan bozulmaları nedeniyle özgün kapının araştırılarak tespit edilmesi ve aslına sadık kalınarak yenilenmesi,

9- Bir yazılı kaynakta yer alan, fotoğraf üzerinde yapılan incelemelerden; yapım teknikleri, kullanılan malzeme ve kitle biçiminin birbirine benzemesi: aynı döneme ait bir yapı olduğu tahmin edilen, Bursa ‘nın Kemalpaşa İlçesi’nde yer alan Hamza Bey Türbesi’nin kubbesi incelenerek aynı teknik özelliklere sahip bir kubbe ile Fatma Sultan Türbesinin tavanının da örtülmesi,

10- Türbenin üzerinde konumlandığı tümseğın çevresini oluşturan arazinin ova olması dikkate alındığında, bu tümseğın türbenin inşasından sonraki süreçte rüzgarın taşıdığı toz taneciklerinin uzun sürede birikmesinden oluştuğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda türbenin oturduğu alanda türbenin beden duvarlarının çevresinde temellere kadar inen bir kazının yapılmasının türbenin restitüsyonuna ulaşmak için zorunlu görölmektedir.

11- Türbeyi yerli ve yabancı turistlerin ziyaretine açmak için; türbenin üzerinde konumlandığı hazineye ait arazi üzerinde turistlerin, fast food türü

yiyecek ile meşrubat, su, v.b. ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir büfe ile beraber dinlenmelerine olanak sağlayacak bir çevre düzeni tasarımının yapılması

12- Türbeye kolay ulaşımı sağlayacak imkanların yaratılması, zorunlu görülmektedir.

Sonuç

Yapı İlk Devir Osmanlı Dönemi Hanedan ve mensuplarına ait türbelerden biridir. Özgün hali günümüze kadar gelememiştir. Yapının özgün plan şemasının tespiti için temel kotunda kazı yapılması gerekmektedir. Beden duvarlarının farklı bölümlerinde karşılaştığımız farklı içerikli bağlayıcı harçların varlığı yapının farklı dönemlerde onarımlar geçirdiğine işaret etmektedir. Yonu taş ve harman tuğla ile karışık örülen ve iki sıra ahşap hatılın yer aldığı beden duvarları; üç sıra kirpi saçakla sona erer. Yapının tavanı: özgününde kasnaksız kubbe ile örtülü olup günümüze kadar gelememiştir. Farklı dönemlerde onarım gördüğü tespit edilen beden duvarları: iç mekanda sıvalı ve kireç badanalıdır. Dış cephe yüzeyleri ise özgününde sıvasız ve badanasızdır. Yapı İlk Devir Osmanlı Hanedan ve mensuplarına ait türbeler gibi oldukça sade görünümlü ve masif etki bırakmaktadır.

Duvarlardaki sıva ve badana kalıntıları yapının sonradan geçirdiği tamiratlar sırasında beden duvarlarının iç ve dış yüzeylerinin sıvandığı ve boyandığını göstermektedir. Geçirilen depremler ve doğanın yağmur, kar ve rüzgar gibi olumsuz etkileri nedeniyle beden duvarlarında görülen eğilmeler, derin çatlaklar ve duvar köşelerinde dağılmalar oluşmuş bu nedenle duvarlar taşıyıcı özelliklerini kaybetmiştir. 2007 Yılı'nda ilgili Bölge Kurulundan alınan temizlik kazısı iziniyle İl Müze Müdürlüğü elemanlarıyla birlikte yapılan kazı sonunda iç mekanda var olduğu söylenen iki mezardan biri sağlam olarak açığa çıkarılmıştır. Bu mezarın üst yüzeyi iç mekan taban döşemesinden 40cm yüksekliktedir. Başucu ve ayakucunda üçgen formlu birer taş bulunur. Mezarın sandukası gözükmemektedir(F16). İkinci mezarın yeri taban döşemesinde oyulmuş olarak belli fakat kesinlik kazanması için mezarın yerinde daha derin bir kazı yapılması gerekmektedir. Ayrıca yapının temelleri çevresinde yapılacak bir kazı ile özgün plan şeması ve duvar örgüsünde kullanılan özgün bağlayıcı harcın yapısı tespit edilebilecektir. Yapılan araştırmalarda yapının tavan örtüsüyle birlikte dış görünüşünü belgeleyen her hangi bir fotoğrafına ulaşamamıştır. Bu nedenle yapıyı özgün konumuyla gelecek kuşaklara aktarabilmemiz için yapının özgün plan şeması ve duvar örgüsünde kullanılan bağlayıcı harç tespit edildikten sonra restorasyonu doğru yönlendirecek özgün tavan örtüsünün tespiti için günümüze

kadar gelebilen İlk Devir Osmanlı Hanedan ve Mensuplarına ait türbeler incelenerek bu döneme ait kubbenin özelliklerine sahip bir kubbe ile yapının tavanının oluşturulması gerekmektedir.

Günümüzde harabe durumda olan yapının aslına uygun olarak restorasyonunun yapılabilmesi için;10 sayılı ilke kararının B bendi gereğince 1/50 ölçekli rölöve çizimleri yapılarak hazırlanacak olan 1/50 ölçekli restitüsyon ve restorasyon projeleri ile yapının fiili durumunu belgeleyecek nitelikte çekilmiş fotoğrafların oluşturduğu bir fotoğraf albümüyle birlikte ilgili Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluna onanmak üzere sunulması gerekmektedir.

Foto 11. Fatma Sultan Türbesi'nin iç mekanında güney duvarında yer alan kemerli niş.

F 12 – Türbenin iç mekanın fiili durumu

F 13 - Türbenin iç mekanın fiili durumu

Kaynaklar

- AKPINARLI,K.K., (1937), “Zağnos Paşaya dair bir vesika,*Kynak Dergisi*, 5,sayı:59, Balıkesir Halk Evi Yayını Balıkesir. s.307.
- AKPINARLI,K.K., (?),*Balıkesir’in Eski Aileleri*, Balıkesir, s.5.
- AKPINARLI,K.K., (1973),(*Balıkesir’deYaturlar(Hasanbaba Ve Diğer Türbeler)*), Balıkesir, s.31.
- ARIK, M.oluş., (1967), “Erken Devir Türk Mimarisi’nde Türbe Biçimleri’”, *Anadolu XI*, Ankara, s.67-93.
- ASLANAPA, O., (1972),*Türk Sanatı I*, İstanbul, s.64-89.
- AYVERDİ, E.H., (1974),*Osmanlı Mimarisi’nde Fatih Devri 855-886(1451-1481)*,4, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayını, 69, s.823-824.
- AYVERDİ, E.H., (1973), *Osmanlı Mimarisi’nde Fatih Devri 855-886(1451-1481)*,3, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayını, 69,s.60.
- AYVERDİ,E.H., (1966), *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, I*, İstanbul, s.463.
- DANIŞMAN,Z.,(1964)*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*,3,İstanbul. s.319,443.
- EREN, M., (1994), *Zağnos Paşa(Soyağacı)*, Zağnos Kültür Ve Eğitim Vakfı Yayını, Balıkesir. s.
- EYİCE, Semavi., (1962), “Bursa’da Osman Ve Orhan Gazi Türbeleri’”, *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara, s. 131-147.
- GODARD, A., (1962), *L’Art de L’Iran*, Paris, s.367-369.
- HAMMER, J.-Kostantiyüs, A.G., (1981), *Fatih Sultan Mehmed (İstanbul’un Alınışı-Eskihali Ve Türkler İstanbul’a Neler Getirdiler)*, Radyo Yayınları (Tarih Ve Edebiyat Yayınları 4) İstanbul. s.62.
- İNALCIK,H., (1987), *Fatih Devri Üzerine Tetkikler Ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, s.135.
- MUTAF, A., (1996), *Tarihi Eserleriyle Balıkesir*, Balıkesir Belediyesi Kültür Yayınları, Balıkesir, s.7.
- ÖÇAL ,B., (1956), *Tarih Ve Hatıralardan Soy Notları*,İstanbul, s.11.
- ÖÇAL,İ C., (1997), *Zağnos Paşa(Soyağacı-Şecere)*,Çağdaş Okul Yayınları, Ankara, s.9.
- ÖNKAL, H., (1992),*Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, s.1-16.
- ÖNKAL, H., (1996), *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, s.1.
- SÜREYYA,Mehmed., (1996), *Sicil-i Osmani(Osmanlı Ünlüleri)*, İstanbul,Kültür Bakanlığı Ve Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfının ortak yayını.(Tarih Vakfı Yurt yayınları 30), s.1704.
- ULUÇAY, M.Ç., (1985), *Padişahların Kadınları Ve Kızları*
- UZUNÇARŞILI, İ.H., (1999),*Karesi Meşahiri*, Zağnos Kültür Ve Eğitim Vakfı Yayını.
- UZUNÇARŞILI,İ.H., (1958), “Sultan İkinci Murad’ın Vasiyetnamesi’”, *Vakıflar Dergisi*, IV, Ankara, s.3.
- YETKİN, S. Kemal., (1955), “Beylikler Devri Mimarisi’nin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı’”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/3-4, s.39-43.

